

"ריבונו של עולם, הודע שיש לך אהובים בעולמך!"

הברייתא
הקשיים
הביאור
דברי סיום

הברייתא

תנו רבנן: פעם אחת עלו כל ישראל לרגל לירושלים ולא היה להם מים לשתות. הלך נקדימון בן גוריון אצל הגמון אחד, אמר לו: הלוויני שתיים עשרה מעיינות מים לעולי רגלים, ואני אתן לך שתיים עשרה עינות מים, ואם איני נותן לך - הריני נותן לך שתיים עשרה כיכר כסף. וקבע לו זמן.

כיון שהגיע הזמן ולא ירדו גשמים, בשחרית שלח לו: שגר לי או מים או מעות שיש לי בידך! שלח לו: עדיין יש לי זמן, כל היום כולו שלי הוא. בצהריים שלח לו: שגר לי או מים או מעות שיש לי בידך! שלח לו: עדיין יש לי שהות ביום. במנחה שלח לו: שגר לי מים או מעות שיש לי בידך! שלח לו: עדיין יש לי שהות ביום. לגלג עליו אותו הגמון, אמר: כל השנה כולה לא ירדו גשמים, ועכשיו ירדו גשמים? כנס לבית המרחץ בשמחה.

1 תענית יט, ב. בנוסף למפרשי האגדה הקלאסיים, כבר עסקו כמה חכמים בסיפור זה. אציין במיוחד את מאמרו של מרדכי סבתו, "נקדימון והגמון - סיפור על תפילה וביטחון", סדרא לא עמ' 75-111. לדבריו עיקרו של הסיפור הוא בהשוואה בין ההגמון תאב הבצע לנקדימון שטובת עמו לנגד עיניו: 'סיפור ירידת הגשמים אינו משמש אלא כמצע להבליט באמצעותו ניגוד זה'. בסוף המאמר הוא מחזק טענה זו, בכך שמצוקת המים של עולי הרגלים נפתרה כבר בתחילת הסיפור, ואם כן המשך הסיפור עוסק רק בעימות בין ההגמון לנקדימון. גם תפילותיו של נקדימון מיועדות להציל אותו מלשלם להגמון, ולא להורדת גשמים (בפרט תפילתו השנייה). לענ"ד אף שהניגוד בין ההגמון לנקדימון עולה מתוך הסיפור, אין זה עיקרו של הסיפור, ודווקא ירידת הגשמים היא שעומדת במוקד הסיפור, וכפי שיוסבר.

עד שהאדון נכנס בשמחתו לבית המרחץ
 נקדימון נכנס לבית המקדש²,
 נתעטף ועמד בתפילה.
 אמר לפניו: ריבונו של עולם!
 גלוי וידוע לפניך שלא לכבודי עשיתי ולא לכבוד בית אבא עשיתי,
 אלא לכבודך עשיתי, שיהו מים מצויין לעולי רגלים.
 מיד נתקשרו שמים בעבים וירדו גשמים,
 עד שנתמלאו שמים עשרה מעינות מים והותירו.

עד שיצא אדון מבית המרחץ
 נקדימון בן גוריון יצא מבית המקדש.
 כשפגעו זה בזה אמר לו: תן לי דמי מים יותר שיש לי בידך!
 אמר לו: יודע אני שלא הרעיש הקדוש ברוך הוא את עולמו אלא בשבילך,
 אלא עדיין יש לי פתחון פה עליך שאוציא ממך את מעותיי,
 שכבר שקעה חמה, וגשמים - ברשותי ירדו.

חזר ונכנס לבית המקדש,
 נתעטף ועמד בתפילה, ואמר לפניו:
 ריבונו של עולם! **הודע שיש לך אהובים בעולמך!**
 מיד נתפזרו העבים, וזרחה החמה.
 באותה שעה אמר לו האדון:
 אילו לא נקדמה³ החמה - היה לי פתחון פה עליך שאוציא ממך מעותיי⁴.
 תנא: לא נקדימון שמו, אלא בוני שמו.
 ולמה נקרא שמו נקדימון? שנקדמה חמה בעבורו.
 תנו רבנן: שלושה נקדמה להן חמה בעבורן - משה ויהושע ונקדימון בן גוריון...

2 בגמרא נוספו כאן התיבות 'כשהוא עצוב', אך מילים אלו אינן מופיעות בשאר הנוסחים של הסיפור. ואכן נראה שנקדימון אינו עצב, אלא עדיין מאמין שיכולים לרדת גשמים (העיר על כך סבתו בהערה 15).

3 גרסתנו "נקדמה", ופירש רש"י: 'זרחה, לשון מקדיר, שהיתה חמה קודרת ברקיע וזורחת'. אמנם במשפט הבא לגבי משה ויהושע גם רש"י גורס נקדמה. ובמקבילה באבות דרבי נתן (ו, ג) הגרסה: "נקדה". וראה פירוש מהר"ל לגרסה זו בחידושי אגדות ע"ז כה, א.

4 תגובה אחרונה זו של ההגמון לא מופיעה באבות דרבי נתן. בחלק מהגרסאות מופיע בסוף הסיפור המשפט שמופיע אצלנו עוד לפני כן: "יודע אני שלא הרעיש הקב"ה את עולמו אלא בשבילך".

הקשיים

- הסיפור מוכר ואהוב⁵, אך ישנן בו כמה שאלות ותמיהות:
 - מדוע לא התפלל נקדימון על הגשם בתחילת היום, כשהגיע הזמן ולא ירדו גשמים, והיה חוסך את כל הסיבוך⁶?
 - מדוע הסכים הגוי לתנאי המוזר, ולא דרש את התשלום מיד עם מסירת המים (כמצופה ממי שנפלה לידי הזדמנות כזאת)?
 - מה כוונת נקדימון בתפילתו האחרונה "הודע שיש לך אהובים בעולמך"? הרי כבר ראו כולם שירד גשם בזכות תפילתו, ואף הגוי עצמו הודה "יודע אני שלא הרעיש הקב"ה את עולמו אלא בשבילך"⁷!
 - ובכלל, מה משמעותו של כל הסיבוך הזה, הרי כבר התפלל נקדימון על הגשמים ונענה, אז מדוע נוצר הצורך בתפילה נוספת?

הביאור

כדי לענות על כל השאלות האלה, יש להקדים ולשאול: מהו נושא הסיפור? לכאורה: הנושא הוא שה' עונה לתפילתם של צדיקים ומוריד גשם. אבל אם כך היה הסיפור צריך להופיע עוד כמה דפים, בין סיפורי התפילות על הגשם כמו סיפורי חוני המעגל ובניו ועוד (כג, א - כה, ב), וגם כל הפירוט היה מיותר. בפועל הסיפור מופיע בהמשך לברייתא העוסקת בקשר שבין עצירת גשמים לחורבן המקדש:

תניא, אמר רבי אלעזר בן פרטא:

מיום שחרב בית המקדש נעשו גשמים צימוקין⁸ לעולם,

5 החיד"א (פני דוד, פרשת עקב, אות יג) מביא בשם הרב הכולל כמה"ר שלמה עבדאלה זלה"ה; שלשון הפסוק (דברים יא,יא) "למטר השמים תשתה מים", בלשון עתיד, רומזת לסיפור שלנו, ששתו מים על סמך הגשם שירד בעתיד.

6 א. באבות דרבי נתן באמת אין את הפירוט הזה, ומיד כששלח לו ההגמון בתחילה נכנס נקדימון להתפלל. ב. אפשר היה לשאול מדוע בכלל פנה להגמון, ולא התפלל מיד על הגשמים. אבל לכאורה זו אינה שאלה, משום שהיה לפניו פתרון מעשי (ואמנם כתב מהרש"א בקידושין כט, ב שתפילה אינה נחשבת כסמיכה על נס, ובכל זאת מסתבר שכאשר יש מקום להשתדלות אין להתפלל על נס).

7 יתרה מזו, אם כבר נענה בתפילתו משום "לא לכבודי ולא לכבוד בית אבא עשיתי, אלא לכבודך", מדוע השתמש כעת בטענה חדשה? ובאמת באבות דרבי נתן נוסח תפילתו הוא: "ריבונו של עולם, עשה לי נס באחרונה כבראשונה".

8 זו הגרסה אצלנו, ופירש": שירודין בקושי, מלשון "ושדיים צומקים". אך גרסת הערוך היא: "סמקיון", ופירש: מבררין ומבחינין אם הדור זכאי ואם חייב (וקודם שנחרב המקדש יש דברים

יש שנה שגשמיה מרובין ויש שנה שגשמיה מועטין,
יש שנה שגשמיה יורדין בזמנן ויש שנה שאין גשמיה יורדין בזמנן...

כיוון שסיפורו של נקדימון מופיע בהקשר זה, נראה שגם הוא עוסק ביחס בין הגשמים לבית המקדש⁹ לפני החורבן. נקדימון היה אחד משלושת עשירי ירושלים שביכולתם היה לפרנס את כל העיר בזמן המצור שקדם לחורבן, לולא שרפו הקנאים את אוצרותיהם (גיטין נו, א). בית המקדש אם כן עדיין בנוי, אבל בירושלים יש כבר נוכחות של גויים שנמצאים בעמדות שליטה (כמו שמשמע מהכינויים 'הגמון' ו'אדון'). חסרון המים לעולי הרגלים הוא סימן לחורבן הממשמש ובא שבעקבותיו יהיו הגשמים 'צימוקין', והמצב של המים הוא מדד ליחס ה' לישראל. בזמן שבית המקדש קיים כל השפע שבעולם נובע מבית המקדש, וכעת לא זו בלבד שאין מים לעולי הרגלים - אלא שלעומתם יש לגויים השולטים בירושלים מים בשפע, עד שההגמון איננו זקוק לשתיים עשרה עינות המים, ויכול עבור עיסקה עתידית להעביר אותם בשלמותם לשימוש עולי הרגלים.

נקדימון אכן מבין זאת, אך מסרב להשלים עם החורבן הקרב. הוא לא מתפלל למים עבור עולי הרגלים, משום שאין מחסור במים - הרי המים קיימים, אלא שהם נמצאים אצל ההגמון! ברור לנקדימון שמים אלו שנמצאים בארץ ישראל סביבות ירושלים מיועדים לעולי הרגלים, והמספר 'שתיים עשרה עינות מים' מבטא את שייכותם של המים לשנים עשר שבטי ישראל¹⁰. נקדימון רק צריך למצוא את הדרך להעביר את המים ששייכים לעולי הרגלים מהגוי אליהם. המצב של עם ישראל לדעתו הפוך.

ההגמון חולק על גישה זו. המים שלו, ומגיע לו עליהם תשלום מלא. אם ה' היה אוהב את עם ישראל הוא היה דואג שיהיה להם מספיק מים. העובדות מדברות בעד עצמן - הגויים שולטים בארץ, והסיוע האלוקי כבר אינו מופנה לעם ישראל. השפע נמצא אצל ההגמון. אולם הגוי מסכים לניסיון: אם ירדו גשמים עד הזמן שנקבע - סימן שבאמת המים היו מיועדים לעולי הרגל, והוא מוותר על התשלום - המים שלהם. אך אם לאו - המים שייכים לו, ומגיע לו עליהם תשלום מלא!

ההגמון אינו מחכה לסוף היום הקובע. כשהזמן מתקרב לסופו הוא כבר דוחק שוב ושוב בנקדימון - הנה אתה רואה שאין תקוה לישראל!¹¹ תהיה מציאות! אבל גם

אחרים שבוחנים זאת, כלשון של זהורית ועוד).

9 גם סבתו עומד על סמיכות זו, ומפרש אותה בדרכו.

10 ראה מהרש"א. הוא מציין בהקשר זה את הפסוק (שמות טו, כז) "ושם שתיים עשרה עינות מים", וכפי שרש"י מפרש שם: 'כנגד י"ב שבטים'.

11 כתב בבן יהוידע: "הא דלא המתין עד סוף היום, מפני שנתפחד פן באותו היום יתחזק בתפילה

כשהשמש כמעט שוקעת, כשהחורבן מתקרב, נקדימון מתעקש ש'כל היום כולו שלי הוא', כל עוד לא חרב הבית יש תקוה לישראל.

בהמשך מובלט הניגוד בין כניסתו של ההגמון לבית המרחץ בשמחה, מול כניסתו של נקדימון לבית המקדש¹². בשלב זה נראה שצדק ההגמון - המים אכן שייכים לו ומיועדים לבית המרחץ, ולא לבית המקדש (=עולי הרגלים) כשיטת נקדימון. נגזרה הגזרה על המקדש!

נקדימון מדגיש בתפילתו לה' שלא מדובר כאן רק על הפסד כספי שלו, אלא על כבוד ה'. אם יתברר שהניסיון נכשל והוא צריך לשלם לגוי תריסר ככרי כסף - סימן שאין ה' חפץ בעולי הרגלים.

כסוף-סוף ירדו הגשמים בעקבות תפילתו של נקדימון, דורש נקדימון מן ההגמון: "תן לי דמי מים יותר שיש לי בידך" - כעת מתברר שהמים שייכים למקדש, וא"כ צריך אתה לשלם לפחות עבור התוספת שקיבלת¹³.

אך ההגמון לא משתכנע: אמנם הוא מודה ש'לא הרעיש הקב"ה את עולמו אלא בשבילך' - הקב"ה הראה שכל השפע שבעולם קיים בעיקרו דווקא עבור ישראל, אבל 'כבר שקעה החמה' - כבר שקעה שמשם של ישראל, 'וגשמים ברשותי ירדו' - כעת כל השפע שייך לאומות העולם, וישראל כפופים להם מכל הבחינות וצריכים לשלם להם על השפע הזה¹⁴.

נקדימון נכנס שוב לבית המקדש, ובתפילתו הוא מבטא את תמצית שאיפתו: 'הודע שיש לך אהובים בעולמך'¹⁵! הרי זהו בדיוק הוויכוח - האם בטלה בחירת ישראל ח"ו

ביותר וירדו גשמים, לכך שלח לו דברים אלו לצערו כדי שיתבלבל דעתו מרוב הצער ולא יתפלל בדעת צלולה, ואז לא תעשה תפילתו פירות להוריד גשמים".

12 העובדה שנקדימון מתפלל בבית המקדש דווקא מאוד מתאימה לדברינו. אמנם באבות דרבי נתן הגרסה לאורך הסיפור היא "בית המדרש" (לכאורה גרסתנו מסתברת יותר, כי בית המקדש מתאים יותר כמקום תפילה מבית המדרש. מה עוד שאם המקדש קיים מן הסתם לשם הולכים כדי להתפלל, בפרט תפילה מיוחדת כזו).

13 מהרש"א מסביר שדרישתו של נקדימון מהגוי אינה מן הדין, אלא דרך לגלוג, כתגובה ללגלוגו של ההגמון קודם לכן, כשכנס לבית המרחץ כשרצה להבליט את המחסור של היהודים במים מול שפע המים שבידו. לדברינו דרישתו של נקדימון נוגעת לגוף הוויכוח בינו לבין ההגמון.

14 ראה מהרש"א שעמד על הסתירה לכאורה בדברי ההגמון, ולדברינו העניין מבואר. [הדברים מזכירים את הטענה הנוצרית הידועה שישראל, הבן הבכור, הודח ממקומו, ועכשיו עברה אהבת ה' והשגחתו לנוצרים, ה' ישמרנו. וכמאמר רב"ע בפיוט 'צמאה נפשי לאלוקים': 'ראה לגברת אמת (=עם ישראל) שפחה נואמת (=הנצרות טוענת) לא כי בנך המת ובני החי'. ואכמ"ל.]

15 כתב בבן יהודע: "הודע שיש לך אהובים בעולמך - קשה, והלא נודע זה בנס הראשון שירדו גשמים?", וראה שם מה שתייך. ולדברינו מבואר.

מלהיות בניו חביביו של הקב"ה? 'מיד נתפזרו העבים וזרחה החמה', וראו כולם שעוד לא אבדה תקוותם של ישראל.

דברי סיום

לפי דברינו, מובנת מאוד ההשוואה שעושה הגמרא בין נקדימון לבין משה ויהושע. גם בסיפורו של נקדימון הקדמת החמה אינה רק תשועה אישית ומקומית, אלא מבטאת את ההשגחה המיוחדת של ה' על ישראל ואת ניצחונם של ישראל על אויביהם¹⁶. וכן נזכה ונחיה ונראה.

16 יש לציין, שהסיפור בגמרא מסתיים באופן מטריד לכאורה: "באותה שעה אמר לו האדון: אילו לא נקדמה החמה - היה לי פתחון פה עליך שאוציא ממך מעותיי", כאילו הגוי הוא שאומר את 'המילה האחרונה' בסיפור, ולפי דרכנו הגוי רומז לכך שהאהבה שהראה ה' כאן לאהוביו היא חריגה, ואינה מבטאת את המצב האמיתי שכבר סר חינו של עם ישראל (אמנם כפי שצויין לעיל, באבות דרבי נתן הנוסח שונה). ואולי הדברים קשורים לסיפורו של ר' יוחנן בן זכאי (כתובות סו, ב) על בתו של נקדימון שהייתה מלקטת בזמן החורבן שעורים מבין גללי בהמתם של ערבים, וכששאל אותה להיכן נעלם עושרו של בית אביה, השיבה בדברי המשל העממי: "מלח ממון חסר [או: חסד]" - הממון משתמר אם גומלים בו חסדים. הגמרא תמחה על כך, שהרי מסופר על נקדימון שהיה מרבה בצדקה! ומתרתת שני תירוצים: א. עשה לכבודו. ב. לא עשה כראוי לו. כנראה שכאשר הגיעו ימי החורבן אף נקדימון עצמו, שבסיפור שלנו לא עשה לא לכבודו ולא לכבוד בית אביו וגם הרבה לעשות, גם הוא ירד ממדרגתו ועשה לכבודו ולא כראוי לו. ויש לעיין.

האהבה שמראים אומות העולם לישראל היא פגם בקדושתם [של ישראל], ולעומת זה השנאה [של אומות העולם] היא להם לשבח ועילוי. ע"י האהבה שלהם מתערבים כוחות זרים בנפש הישראלית, אולם ע"י השנאה מתבדלים כל הכוחות הזרים מישראל, וההבדל שבין ישראל לעמים מתגלה ומתבלט בכל שלמותו. בעקבתא דמשיחא, שהוא הזמן שבו צריך להתגלות ההבדל התהומי שבין ישראל לעמים בכל פרטיו ודקדוקיו, מתגברת השנאה על עם ישראל מכל העמים השונים. וכאשר תושלם השנאה הזאת בשלמותה, שלא תישאר שום אומה בעולם שתהיה מוקירה את ישראל, יתגלה ההבדל הזה בכל מילואו, ואז תהיה הגאולה. שכן כל הבדל שבין ישראל לעמים - גאולת ישראל ושחרורם מן העמים הוא, והמילוי הגמור של ההבדל הזה - הוא המילוי של הגאולה השלמה.

הגרי"מ חרל"פ זצ"ל, מי מרום, בעקבתא דמשיחא אות נב